

პოდნო არველაძე

სომხის მფლავრა მცნიერები სააშკარაოზა

ახლახან ბაქოში გამოვიდა ენციკლოპედიური ხასიათის საცნობარო კრებული „ფალსიფიკაციის დამანგრეველი“ (ტ. I, რუს. ენაზე), შემდგენელი და შესავლის ავტორია ფუად ახუნდოვი. შინაარსს რომ გავეცანი, ისევ ერთი ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწის ნათქვამი გამახსენდა, „სომხებს აუადმყოფური ისტორიზმი სჭირთ“. ეს კრებული ამ აზრის კიდევ ერთი რეალური ნათელყოფაა. მასში თავმოყრილია საკმაოდ ვრცელი ამონარიდები იმ მეცნიერთა და საზოგადო მოღვაწეთა ნაშრომებიდან, რომლებშიც მხილებულია სომეხ მეცნიერთა მიერ ჩადენილი ფალსიფიკაცია და მეცნიერული თაღლითობანი. ეს კი მოიცავს ვრცელ პერიოდს, დაწყებული უძველესი ხანიდან — დღემდე.

ვიდრე სტატიის წერას შევუდგებოდი, ვიფიქრე, საინტერესოა, საიდან ან ვინ დაუდო სათავე „სომხურ აუადმყოფურ ისტორიზმს“-მეთქი. მივეცი და აღმოჩნდა, რომ ჯერ კიდევ მოგსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიაში“ (V) ეს სენი სრული სახით არის წარმოდგენილი. ეს კარგად შეუნიშნავს ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს გიორგი ჭეიშვილს: „სომეხთა პეროდოტემ (იგულისხმება მოგსეს ხორენაცი — ბ. ა.) ირანის ისტორია მოხერხებულად მთარგო მშობლიური სომხეთის წარსულს და აქემენიდთა და სასანიდთა სამხედრო გამარჯვებები ჰაიკებსა და არშაკუნებს მიაწერა. თხრობა ირანულ სამყაროში გავრცელებული პოლიტიკური თეორიების მიხედვით გააწყო და მწყობრი კონცეფცია შექმნა, რომელიც აზიური სამყაროს ფრიად მნიშვნელოვან ნაწილზე — „სამყაროს მბრძანებელი“ ჰაოსიანების უფლებებს ასაბუთებს. რომაელთა შემოსვლამ მახლობელ აღმოსავლეთში, კოსმოკრატი „მეფეთა-მეფის“ ტიგრან II-ის სამეფოს ძალიან მალე დაუსვა წერტილი. აგრეთვე, არტაშესიდებმა უარი თქვეს „მეფეთა-მეფეების“ ხმაურიან ტიტულზე, დაკარგეს ტერიტორიები და გავლენაც, დათმეს პოზიციები კავკასიაში, სადაც მათ ახალი მოწინააღმდეგეები გამოუჩნდნენ იბერთა „მეფეთ-მეფეების“ სახით.¹

როგორც ვხედავთ, სხვისი გამარჯვებების და მიწების მიტაცების სენი

¹ „საზღვრები, საზღვრების გარეშე“/ კრებ. „სამეცნიერო პარადიგმები“, თბ., 2009, გვ. 282-283.

სომეხ ისტორიკოსებს მოესყის ხორენაცმა შეყარა. ამ დაავადების სიმპტომებია — ავადმყოფური ისტორიზმი, ეროვნული თვითგანდიდების მანია და „ველიკაია არმენიის“ აღდგენის მანიაკური ოცნება. საგალალოა, თანამედროვე სომეხ მეცნიერთა უმეტესი ნაწილი ამ სამარცხვინო სენისაგან ჯერ კიდევ ვერ განიკურნა და საქართველოს, და არა მარტო საქართველოს, ისტორიის და მიწების სომხურად გამოცხადების „მეცნიერულ“ პროპაგანდას უსირცხვილოდ ეწევა.

ჰაერზე ნათქვამი რომ არ გამოვიდეს, მივმართოთ კრებულს, რომელშიც ვეროპელ, ამერიკელ, რუს, ქართველ და, თქვენ წარმოიდგინეთ, ერთ-ორ სომეხ მეცნიერსაც კი ხმა აუმაღლებია თანამემამულეთა მიერ ჩადენილი ფალსიფიკაციის წინააღმდეგ. დავიწყოთ მიტროპოლიტ ბართლომედან, რომელიც ელინური სიტყვიერების დოქტორს, პორფირე უსპენსკის წერდა: „მამა პორფირე, არ დაუჯეროთ სომეხთა საბუთებს, ისინი თაღლითები არიან, და ამზადებენ რაღაც ყალბ საბუთებს, დადებენ მიყრუებულ ან ნესტიან ადგილზე, რათა გაყვითლდნენ და ძველ საბუთებს დაემგვანონ“ (გვ. 71).

აკად. ი. ორბელმა, რომელიც მცხეთის ჯვარს გვედავებოდა, 1919 წელს პეტროგრადში გამოსცა წიგნი „განძასარაის წარწერები“ (ყარაბალი). შესაგალში მკითხველს შეპირდა, „განძასარაის წარწერების“ რუსულ თარგმანს მეორე ტომში გამოაქვეყნებო. მან ეს წარწერები აღარ გამოსცა და ერმიტაჟში ჩაკეტა. კიდევ მეტი, ი. ორბელს გამოსული წიგნის მთელი ტირაჟი შეუქმნია და გადაუმაღავს (გვ. 14). ეს ფაქტი თავისთავად მოწმობს, რომ სომეხი მეცნიერები ყველანაირი ხერხით ცდილობენ ალბანური კვალის წაშლას. აღარას ვამბობ იმაზე, რომ სომხურმა ეკლესიამ ალბანური მწერლობა ჯერ სომხურად თარგმნა, ხოლო შემდეგ მათი ორიგინალები მოსპო. ამიტომ-მამა, რომ მხოლოდ სომხურ ენაზეა შემორჩენილი ალბანური წერილობითი ძეგლები. მაგ., მოესყის კალანკატუეცის „ალბანეთის ისტორია“ და სხვ.

ალბანური მწერლობის ხელქმნის ფაქტს რუსი სასულიერო პირებიც აღნიშნავენ: „სომეხი სასულიერო პირები ძველ სომხურ ენაზე თარგმნიდნენ ალბანური ლიტერატურის ძეგლებს და მათში შექმნიდათ ცვლილებები, თვითნებურად ხელყოფდნენ“ (გვ. 24), — წერს ბერი ალექსი.

სომეხ მეზღაპრე მეცნიერთა ფანტაზიას რომ საზღვარი არ აქვს, ამის ერთ-ერთი ნიმუშია მესროპ-მამსტოცის მიერ ვითომ ქართული ანბანის შექმნა. რა თქმა უნდა, ეს სერიოზულ მეცნიერებში ირონიულ ღიმილს იწვევს, რადგან „მესროპ-მამსტოცმა ქართული ენა არ იცოდა, ამიტომ სრულიად გამორიცხულია მის მიერ ქართული ანბანის შექმნა“ (გვ. 40), — წერს აკად. თ. გამყრელიძე.

მცხეთის ჯვრის ტაძარზე სომეხ მეზღაპრე მეცნიერთა პრეტენზია ხომ ყოველგვარ ადამიანური და მეცნიერული ეთიკის ფარგლებს სცილდება: „შეიძლება წარმოიდგინო ქართულ-სომხური საეკლესიო საბოლოო განხ-

ეთქილებს (608-609) შემდეგ, როცა სომხური ეკლესია მონოფიზიტური გახდა, ხოლო ქართული ეკლესია დიოფიზიტური მიმართულების, ქართლის ცენტრში აშენდა მცხეთის ჯვრის მონასტერი, რომლის პოსტამენტის ერთ მხარეს არის სომხური წარწერა და თანაც კუდმოჭრილი ტექსტით“ (გვ. 40), — წერს პროფ. ილია აბულაძე.

ეს სომხური წარწერა ნაკაწრია და მას ნაკლები მეცნიერული ღირებულება აქვს. ესეც რომ არ იყოს, მცხეთის ჯვრის ოდითგან ქართულობა, ქართველმა და უცხოელმა მეცნიერებმა ეჭვიმუტანლად დაამტკიცეს, მაგრამ სომეხი მენდაპრე მეცნიერები მაინც თავისას მიერეკებინ.

გამოჩენილი ფრანგი ისტორიკოსი ფერნან ბროდელი მკითხველ საზოგადოებას აფრთხილებდა: „უ ენდობით სომხების ზღაპრებს მიურატების შესახებ, თითქოს მათი ნამდვილი გვარია მურადიანი და იყვნენ — ყარაბაღიდან“, კავკასია (გვ. 52).

დღემდე მეონა, სომხებს პრეტენზია მიწების შესახებ მხოლოდ საქართველოსთან ჰქონდათ, მაგრამ აღმოჩნდა, ანალოგიური პრეტენზია რუსეთისთვისაც წაუყენებიათ. მათ ჩრდილოეთ კავკასია უძველეს სომხურ მიწად მიჩნიათ და „ველიკაია არმენიის“ აღდგენას ელოდებიან.

აბა, მოეუსმინოთ პროფ. ედ. ვოლოდინს: „ჩემ წინ მაგიდაზე დევს „ისტორიული ცნობარი“, გამოცემული „არცახის“ მიერ, სტეპანაკერტში 1992 წ. დაწერილია საკმაოდ ცნობილ ფ. ბელოვ-კოვედიაევის მიერ, რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროში მის გაგზავნამდე ცოტა ხნით ადრე. სამსახურეობრივი მოვალეობის გამო ვალდებული ვარ ფ. ბელოვ-კოვედიაევის ძირითადი პოლიტიკური დასკვნები წარმოვადგინო: „ჩრდილოეთ კავკასია, როსტოვის და არმაჯირის ჩათვლით არის უძველესი სომხური მიწები... ჩრდილოეთ კავკასიის როსტოვის და არმაჯირის მიწების ჭეშმარიტი, სრულყოფილებიანი პატრონები არიან სომხები“, „რუსები და სხვა ეროვნების ხალხები, რომელნიც ამ ტერიტორიაზე ცხოვრობენ, არიან მოსულები, ლტოლვილები“. მათი მოთხოვნა კი ასეთია: „რუსებმა უნდა დაგვიბრუნონ ჩრდილო-კავკასია, როსტოვისა და არმაჯირის მიწები მის უძველეს მკვიდრებს, ან დათანხმდნენ იცხოვრონ იმ ტერიტორიაზე, რომელიც აუცილებლად შევა „ველიკაია არმენიას“ შემადგენლობაში“ (გვ. 65).

ამ შემთხვევაში სომეხმა შოვინისტ-ნაციონალისტებმა მათთვის ჩვეულ ხერხს მიმართეს და ჩრდილოეთ კავკასიაზე, როსტოვისა და არმაჯირის ტერიტორიებზე პრეტენზია გამოაცხადებინეს რუს ბელოვ-კოვედიაევს. თითქოს-და ჩვენ არაფერ შუაში ვართო. ისე, როგორც ეს გააკეთეს XIX ს-ში, როცა ფრანგ კუთულს დააწერინეს ფრანგულ პრესაში — კავკასიის ხალხებს შორის მომავალი მხოლოდ სომხებს აქვთო. ქართველები, თათრები და სხვები უუნარონი არიან და გადაშენების გზაზე დგანანო. XX ს-ში კი რუს მეცნიერს, პროფ. ვ. ტოკარსკის დააწერინეს წიგნი „ძველი

სომხური არქიტექტურა“ (1946), რომელშიც მან ტაო-კლარჯეთის ქართული არქიტექტურული ძეგლები სომხურად გამოაცხადა.

ილია ჭავჭავაძემ თავის დროზე მომაკვდინებელი პასუხი გასცა სომეხ მეზღაპრე მეცნიერებს ვრცელი ნარკვევით „ქვათა ღაღადი“ (1899). აკად. ს. ჯანაშიამ კი საქვეყნოდ სააშკარაოზე გამოიტანა პროფ. ტოკარსკის სუბიექტივიზმი, ტენდენციურობა და მეცნიერული ოინბაზობა წიგნში „ერთი ისტორიული სიმართლის დამახინჯების გამო“ (1947).

ისევ პირველსა სიტყვასა ზედა მოვიდეთ. როგორც ჩანს, სომხები როსტოვის და არმაგირის „სომხური მიწების“ დაბრუნებას არ სჯერდებიან და პრეტენზიას აცხადებენ „ჰაიასტანის უძველესი მიწების“ — კრასნოდარის და სტავროპოლის ტერიტორიებზეც.

აბა, მოუხსინოთ ი. პომპეევს: „ყველაზე მეტად შემაშფოთა იმან, რომ ტიგრანმა მითხრა — სომხებს ისტორია უსამართლოდ მოექცა, და დაუმატა — „ახლა მოგვეცა შანსი დავიბრუნოთ ჩვენი ისტორიული მიწები — ყარაბაღი და ნახჩევანი (ორივე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზეა), ახალქალაქი და ახალციხე (საქართველო). მერე გადმომხედა და მითხრა — „შემდეგ შევუდგებით როსტოვის, კრასნოდარის და სტავროპოლის მიწების დაბრუნებას“. — როგორ, — გამიკვირდა, — რა, ისინი სომხეთის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდნენ?

— შენ როგორ გგონია, — სერიოზულად მიპასუხა ტიგრანმა, — ტიგრან II-ის მეფობის დროს ეს მიწები სომეხი მელიქების საკუთრება იყო. ამის შესახებ საბუთები საჭიროზე მეტია, აილე ისტორიული და გეოგრაფიული სახელწოდებები, მაგ., ახალი ნახჩევანი როსტოვთან და სომხური თემის კომპაქტური დასახლება ამ რეგიონში. მრავალი ცნობილი სომეხი მხატვარი და მეზღვაური, როგორებიც არიან აივაზოვსკი, ადმირალი ისაკოვი. ისინი დაიბადნენ და აღიზარდნენ ფეოდოსიაში და შავი ზღვის რაიონებში. აივაზოვსკის ზღვა — ეს ყველაფერი მოწმობს იმას, რომ ისინი მათი წინაპრების, უძველესი სომეხი მელიქების სამშობლოში დაიბადნენ. ასე რომ, ჩვენ ყოველგვარი ისტორიული, მორალური და იურიდიული უფლება გვაქვს, დავაყენოთ ჩვენი ისტორიული მიწების დაბრუნების საკითხი... მართალი რომ ვთქვა, ტიგრანის სიტყვებმა შემძრა. ჩემ არასაკმარის ცოდნას ისტორიაში ვაღიარებ, მაგრამ ვგროძობდი, ტიგრანი სიმართლეს არ ამბობდა, ცრუობდა“ (გვ. 139).

დღეს სომეხი მეზღაპრეების პრეტენზიები ყველა მეზობლის, მათ შორის რუსეთის, მიმართ გასაკვირი არ არის. ჯერ კიდევ 1919 წელს დაშნაკებმა გამოუშვეს სომხეთის ისტორიული და პოლიტიკური რუკები, რომელზეც „ველიკაია არმენია“ გადაჭიმული იყო კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე და კიდევ უფრო შორს, ჩრდილოეთ კავკასიის ჩათვლით. ივ. ჯავახიშვილმა ამ რუკებს „ფანტასტიკური რუკები“ უწოდა. დაშნაკებმა ეს ფანტასტი-

კური რუკები წარადგინეს სტამბოლის კონფერენციაზე და მისი მიხედვით მოითხოვეს „ძველი სომხური მიწები“. გამოვიდა თურქეთის წარმომადგენელი და იოლად დაამტკიცა, რომ ამ რუკებს ისტორიულ სინამდვილესთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდა. ეს იმდენად აშკარა ფალსიფიკაცია იყო, რომ დაშნაკური სომხეთის მომხრე ამერიკის და ინგლისის წარმომადგენლებმაც კი მათ დასაცავად ხმა ვერ ამოიღეს.²

პროფ. ვ. სიროტკინი ს. აივაზიანის ერთ-ერთ „აღმოჩენას“ ძალიან გაუცხარებია. იგი შენიშნავს: „ს. აივაზიანის წიგნში „რუსეთის ისტორია — სომხური კვალი“ წერია: „რუსეთის აკენად არარატის მთა ითვლება, ხოლო კივეი სომეხმა თავადებმა — კუარმა, ბეკმა და ხორეანმა დააარსესო“ (გვ. 69).

ფრანგი სწავლული ჟორჟ მელვილი სომეხი მეზღაპრე ისტორიკოსების მიერ ტიგრან II-ის განდიდების და მის შესახებ ბაქა-ბუქის გამო წერს: „იმის მცდელობა, რომ ტიგრან II-გან შექმნან სომეხი მონარქი, ისეთივე მითია, როგორც ვერსინჟეტორიკსა წარმოადგინონ „ფრანგ გენერლად“ (გვ. 362).

დაშნაკების მიერ ჩადენილი ფალსიფიკაციის სანიმუშო მაგალითი მოაქვს ე. ფიგელს: „დაშნაკები არც იმაზე იხევენ უკან, რომ ფიზიკურად მოსპონ მათთვის არასასურველი ადამიანები. 1905 წელს მთელი მსოფლიოს გაზეობმა გამოაქვეყნეს საშინელი ფოტო, სამი თურქი ოფიცერი დგას მაგიდასთან, რომელზეც ორი უცნობის მოჭრილი თავი დევს. მაგრამ ეს ფოტო სომხებისთვის ჩვეული სიყალბე აღმოჩნდა“ (გვ. 159).

ძველი ქართული ეკლესიების მისაკუთრებაში რომ დახელოვნებულები არიან სომეხი მეზღაპრე ისტორიკოსები და სასულიერო პირები, ეს ახალი ამბავი არ არის. მათი ეს ჩვეულება თუ უზნეობა ისტორიკოს ი. კანდევესაც დაუფიქსირებია: „როგორც ოფიციალურად არის ცნობილი, სომეხებმა არაერთი მართლმადიდებლური ეკლესია გადააქციეს სომხურ-გრიგორიანულად. მათზე არსებული ქართული წარწერები გადაფხიკეს და მათ მაგიერ სომხური ამოტვიფრეს. აგრეთვე, მდიდარი სომეხები ყიდულობენ ქართულ მიწებს და მათზე სომეხ-ემიგრანტებს ასახლებენ, რათა ეს ქვეყანა გაასომხონ“ (გვ. 197).

დღემდე ვფიქრობდი, სომეხებმა მართო ქართული ხალხური სიმღერები — „მრავალჟამიერი, „ჩაკრულო“ და სხვ. მოიპარეს-მეთქი, მაგრამ აღმოჩნდა, ცვდებოდი — ქურთებისთვისაც კარგა ბლომად მოუპარავეთ. აი, რას წერს კრასნოდარის მხარის ქურთთა ეროვნულ-კულტურული ავტონომიის „მედიას“ თავმჯდომარე, ქურთისტანის ნაციონალური კონგრესის წევრი იშხან ანკოსი: „სომეხები ადრე თუ მაღულად თარგმნიდნენ ქურთულ ხალხურ სიმღერებს და ასრულებდნენ როგორც სომხურს, ახლა აშკარად, ღიად არამართო სომხეთის რესპუბლიკაში, არამედ მის საზღვრებს გარეთაც — CHF-ს ქვეყნებში, ევროპასა და ამერიკაში ქურთულ

² „ფ. ჯავახიშვილის არქივიდან“, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, №43, 1988.

ხალხურ სიმღერებს სომხურად წარმოადგენენ. ისინი იმდენად გათავხედნენ, რომ ქურთულ სიმღერას, ქურთულ ენაზე, ქურთი მომღერლის შესრულებით სომხურად ასაღებენ. მუსიკალურ კლიპებს იღებენ და ყიდიან როგორც სომხურ ფოლკლორულ ნიმუშებს“ (გვ. 62).

ლ. ბრუკი შენიშნავს: „2009 წლის 12 ივლისს ტელეარხზე TV გადმოცემდნენ კონკურსს ხალხურ ცეკვებში. ყველაფერი დიდებულად მიმდინარეობდა... მაგრამ სომხებმა ქურთული ფერხული ცეკვა „ბატალო“ სომხურ ცეკვად წარმოადგინეს“ (გვ. 63).

საბედნიეროდ, აღმოჩნდა სომეხი მეცნიერი, რომელმაც ხმა აღიმადლა უცხოელი გამოჩენილი ადამიანების სომხად გასაღების წინააღმდეგ. ეს გახლავთ პროფ. ე. დოლბეკიანი: „ამ რამდენიმე ხნის წინ წავიკითხე სტატია „სუვოროვი და სომხები“ (სომხური მოამბე“ №14(85), 1995). მასში შავით თეთრზე წერია: „სუვოროვი არ მაღავდა თავის სიმპათიას სომხებისადმი... სუვოროვმა უშუალოდ მიიღო მონაწილეობა მოსკოვის ლაზარევის აღმოსავლურ ენათა სომხური ინსტიტუტის დაარსებაში... სუვოროვმა იცოდა რუსულის გარდა გერმანული, ფრანგული, იტალიური, პოლონური, თურქული, არაბული, სპარსული, ფინური ენები... იგი უეჭველად ფლობდა სომხურ ენას, დედის და ბაბუის მეშვეობით... ლაზარევის ინსტიტუტის სხდომებზე სომხურ ენაზე გამოდიოდაო“... საიდან იცის ჟურნალისტმა, რომ სუვოროვმა „უეჭველად იცოდა სომხური ენა... რეალურ ფაქტსა და ვარაუდს შორის დიდი მანძილია... უფრო ძნელია წარმოიდგინო სუვოროვის გამოსვლა მოსკოვის ლაზარევის ინსტიტუტის სხდომებზე სომხურ ენაზე, როცა დიდი სარდალი 1800 წელს გარდაიცვალა, ხოლო ლაზარევის ინსტიტუტი დაარსდა 1815 წელს“ (გვ. 469-470).

ახლა უპრიანი იქნება გავეცნოთ ერევნელი მეცნიერებისა და საზოგადოების დამოკიდებულებას უცხოეთში მცხოვრები თანამომქმე სომეხი მეცნიერებისადმი. ეს საინტერესოა იმიტომაც, რომ ერევნის სამეცნიერო საზოგადოება არც უცხოელ სომეხ მეცნიერებს ინდობენ, თუ მათ სიმართლე თქვს.

სომხური წარმომავლობის ამერიკელმა ისტორიკოსმა, მიჩიგანის უნივერსიტეტის პროფესორმა, ცნობილი კომპოზიტორის გრიგორ მირზოიანის შვილიშვილმა რონალდ სიუნმა 1993 წელს გამოცა წიგნი „მოსაზრებები არარატზე — სომხეთის ახალი ისტორია“. ამ წიგნმა ერევნელი მეცნიერების და საზოგადოების უკიდურესი აღშფოთება გამოიწვია. განსაკუთრებული მღელვარების მიზეზი გახდა რ. სიუნის მიერ გამოთქმული შემდეგი აზრები. იგი „არმენიის“ ნაცვლად ხმარობს „ანატოლიას“, „აღმოსავლეთ სომხეთს“, „თანამედროვე სომხებს არავითარი გენეტიკური კავშირი არ აქვს უძველეს დროის სომხებთანო“, „რუსეთის მიერ სომხეთის ანექსიამდე კავკასიის სომხებს არ ჰქონდათ სკოლა. ჯერ კიდევ XVIII ს-

მდე სომხური ენა გაუგებარ დიალექტების კონგლომერატი იყო“ (გვ. 454).

შემდეგ განაგრძობს რ. სიუნი: „ე. წ. „ისტორიულ სომხეთში“ სომხები 2600 წლის წინ მოვიდნენ. ისინი „მოსულები“, „კოლონისტები“ არიან, რომლებმაც აქ არსებული ძველი ურარტუს სამეფო გაანადგურეს. V ს-ის სომეხი ისტორიკოსები ფავსტოს ბუზანდეცი, მოსე ხორენაცი, ეპლიმე ისტორიის ფალსიფიკატორები არიან“ (გვ. 455).

რ. სიუნი 1997 წელს ერევანში საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე მოხსენებით გამოვიდა. გამოსვლაში განაცხადა, ისტორიის გარკვეულ პერიოდში ერევანში უმთავრესად მუსულმანური მოსახლეობა დომინირებდაო. „ჩემი ეს ნათქვამი, — წერს რ. სიუნი, — ბომბოვით გავარდა დარბაზში. მეორე დღესვე კონფერენციის მონაწილეებს დემონსტრაციულად დაურიგეს ფურცლები. მასში ეწერა — ერევანში ოდესღაც ვითომ მუსულმანი მოსახლეობა რიცხოვნობად მეტი იყო სომხურზე და ა. შ. რადიო-ტელევიზია ჩემ წინააღმდეგ შეტევაზე გადმოვიდა. კონფერენციის სხდომების დროს მაძლევდნენ მტრულ შეკითხვებს და მიყენებდნენ ბრალდებას, რომ მე ვარ „ნავთობის კომპანიის აგენტი“. დარბაზში რომ გამოვედი, შემომერტყა გაბოროტებული ბრბო და მიყვიროდა — „მოლა-ლატე“. ამაზე ვუპასუხე: „მე მეცნიერი ვარ და სომეხი“. „შენ არც მეცნიერი ხარ და არც სომეხი“, — მიპასუხეს მათ. სიტუაციის შემდგომი გართულების თავიდან ასაცილებლად მცველების დახმარებით გამომიყვანეს დარბაზიდან“ (გვ. 455).

ბარემ აქვე ვიტყვი, ამ დროს სამეცნიერო მივლინებით ვიყავი ერევანში და დავესწარი სიუნის გამოსვლას. ვხედავდი, აღშფოთების ტალღამ როგორ მოიცვა ერევანის საზოგადოების ყველა ფენა, დაწყებული აკადემიის პრეზიდენტით და დამთავრებული ტაქსის მძღოლით თუ ფეხსაცმლის მწმენდავით. ისინი ერთხმად გმობდნენ სიუნის ამ განცხადებას, კიცხავდნენ და ლანძღავდნენ. ხალხის ასეთი ერთსულოვანი პროტესტი პირველად ვნახე და არასდროს დამაგიწყდება.

თუხისებად თუ ჩამოგაყალიბებთ ერევნელი მეცნიერების და, შესაბამისად, საზოგადოების მწვავე რეაქციას, გაღიზიანებას იწვევს ამერიკელი არმენისტების შემდეგი დებულებანი: ა) ერევანში მუსლიმი მოსახლეობა რიცხოვნობად უფრო მეტი იყო, ვიდრე სომხური (XVI-XVIII სს.). ბ) სომეხი არ არიან ავტოქტონური ხალხი კავკასიაში. ისინი მოსულები არიან. გ) თანამედროვე სომეხებს არავითარი გენეტიკური კავშირი არ აქვთ ძველ სომეხებთან. დ) ძველი სომეხი ისტორიკოსების თხზულებანი სანდონი არ არიან. მოვსეს ხორენაცი იყო „თავხედი და ფალსიფიკატორი“ (გვ. 442).

მეზღაპრე ისტორიკოსების გარდა ერევანში ყოფილა ჯანსაღად და რეალურად მოაზროვნე სომეხი მეცნიერები. ერთ-ერთია არტემ ხაჩატრიანი, პოლიტიკური მეცნიერების კვლევის ცენტრის დირექტორი. იგი წერს: „დღეს

სომხეთში ყველა პოლიტიკური პარტია ცდილობს ისტორიის გაყალბებას, რათა ეს სიყალბე საფუძვლად დაუდონ თავიანთ პარტიულ იდეოლოგიებს. მაგალითად, ისინი დამახინჯებულად წარმოადგენენ სომხეთის პირველი რესპუბლიკის ისტორიას და მის მოღვაწეებს დიდ სახელმწიფო მოღვაწეებად წარმოაჩენენ. ისინი სინამდვილეში ჩვეულებრივი ჟულიკები და ავზაკები იყვნენ. ტრაგედია ის არის, რომ ხალხს თავს ახვევენ ცრუ გმირებს და ცრუ ფასეულობებს. მათგან ქმნიან კერპებს. ამას კი კატასტროფული შედეგები მოჰყვა: პირველი, ავტომატურად ეწინააღმდეგებიან ახალი, ჯანსაღი ღირებულების დამკვიდრებას. მეორე, თანამედროვე სომხეთის რესპუბლიკაში ლეგალიზებას ეწევიან და გამართლებას უძებნიან „გმირების“ თვითნებობას, ზოტბას ასხამენ ძალადობას და ა. შ.“ (გვ. 490).

ამ კრებულში „ფალსიფიკაციის დამანგრეველნი“, რომელიც 569 გვერდს მოიცავს, კიდევ არის არაერთი ანალოგიური შინაარსის ამონარიდი, მაგრამ სანიმუშოდ მხოლოდ აღნიშნული ვიკეპაროთ, რადგან მათშიც კარგად მოჩანს სომეხი მეზღაპრე მეცნიერების მიერ შექმნილი სომხეთის ყალბი ისტორია. რა თქმა უნდა, სომეხი მეზღაპრე მეცნიერების გარდა, როგორც ვნახეთ, ერევანსა და უცხოეთში არიან სომეხი სწავლულები, რომელნიც კეთილსინდისიერად აფასებენ სომეხი ხალხის წარმომავლობასა და ისტორიას, მაგრამ ფალსიფიკატორთა გნიასში მათი მართალი ხმა, სამწუხაროდ, ნაკლებად ისმის და ყალბისმქმნელების მხრიდან წამოსულ ნიადაგს რეალურ წინააღმდეგობას ვერ უწევენ.

ჩვენ მაინც ოპტიმისტურად ვუყურებთ მომავალს. მჯერა, ჭეშმარიტი, ობიექტური მეცნიერული აზრი გაიმარჯვებს სომხეთში.